

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Δυο άνθρωποι μιλούν
για την ειρήνη του κόσμου

Πρόλογος: Κώστας Βρεττάκος

ποταμός

ΑΘΗΝΑ 2012

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Δυο άνθρωποι μιλούν για την ειρήνη του κόσμου

© 2012, Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ & Ευγενία Παπαδημητρίου
και Κώστας Βρεττάκος

Επιμέλεια: Δημήτρης Παπακώστας
Σελιδοποίηση: Βίβιαν Γιούρη
Εκτύπωση: Μητρόπολις ΑΕ

Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ
Ξενοκράτους 48, 106 76 Αθήνα,
τηλ. 210 7231271, fax 210 7254629
www.potamos.com.gr, info@potamos.com.gr

ISBN 978-960-545-008-3

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Πρώτο γράμμα	13
Δεύτερο γράμμα	21
Τρίτο γράμμα	37
Τέταρτο γράμμα	47
Πέμπτο γράμμα	59
Έκτο γράμμα	69
Έβδομο γράμμα	79

Πρόλογος

ΤΟ Δυο άνθρωποι μιλούν για την ειρήνη του κόσμου, μια σειρά επιστολών στοχασμού του Νικηφόρου Βρεττάκου, γραμμένων με λυρική διάθεση, που μοιάζουν ν' αποτελούν συνέχεια των «Γραμμάτων» τα οποία είχε δημοσιεύσει στο περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα* το 1940, παραμονές του ελληνο-ιταλικού πολέμου, κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1949 από τις εκδόσεις Τα Πειραιϊκά Χρονικά. Είχε προηγηθεί προδημοσίευση της πρώτης επιστολής στο λογοτεχνικό περιοδικό της κομμουνιστικής αριστεράς *Ελεύθερα Γράμματα*, στο οποίο ο Νικηφόρος Βρεττάκος διετέλεσε, από το 1947 ως το καλοκαίρι του 1949, αρχισυντάκτης, διευθυντής και εκδότης. Το βιβλίο αυτό αποτέλεσε

την αφορμή για την αποπομπή του από τη διεύθυνση του περιοδικού και τη διαγραφή του από μέλος του ΚΚΕ την ίδια εποχή.

Το βιβλίο αυτό ξανατυπώθηκε μετά από 34 χρόνια από τις εκδόσεις Τρία Φύλλα, το 1983, και γνώρισε πολλές επανεκδόσεις.

Με τα επτά γράμματα αυτού του βιβλίου ο Νικηφόρος Βρεττάκος κάνει μια προσπάθεια αιτιολόγησης της προσωπικής του εξέγερσης και προβάλλει τις δικές του θέσεις, αντιδρώντας στην τότε βαρβαρότητα και στην τροπή που έπαιρναν τα διεθνή πράγματα μετά την ανακάλυψη της ατομικής βόμβας και τη ρίψη της, τον Αύγουστο του 1945, στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι.

Σήμερα, 63 χρόνια μετά την πρώτη έκδοσή του, σε μια εποχή που έχουμε απομακρυνθεί από τα πάθη εκείνης της περιόδου, το κείμενο αυτό δίνεται και πάλι στη δημοσιότητα, για να ξαναδιαβαστεί κάτω απ' το φως πολλών και πολύτιμων εμπειριών που αποκτήσαμε από τότε. Το βιβλίο έχει μεταφραστεί και στα αγγλικά από το γνωστό ελληνιστή Ντέιβιντ Κόνολι.

ΚΩΣΤΑΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Δυο άνθρωποι μιλούν
για την ειρήνη του κόσμου

Πρώτο γράμμα

ΜΟΥ γράφεις: «Έχω μπροστά μου τα γράμματα που μου 'χεις στείλει πριν απ' το Δεύτερο Πόλεμο. Τα διάβασα για μια ακόμα φορά και σκέφτομαι αν μπορούν πια σήμερα ν' αντιπροσωπεύουν τις απόψεις σου. Εμένα όμως εξακολουθούν να με συγκινούν. Ίσως σαν προθέσεις. Ίσως σαν αναμνήσεις. Ίσως και σαν ουσία ακόμα. Θα επιθυμούσα να επανασυνδέσουμε τις δυο αυτές εποχές, που χωρίζονται μεταξύ τους σαν από ένα μεγάλο βάραθρο. Ένα βάραθρο που έπεσαν μέσα του και καταποντίστηκαν εκατομμύρια άνθρωποι, εκατομμύρια αδελφικές φωνές, εκατομμύρια χέρια, που θα μπορούσαν αυτή τη στιγμή, αν ζούσαν, σηκώνοντας μόνο και μόνο από δυο πέτρες το καθένα τους, να χτίσουν έναν ολόκληρο

κόσμο. Ζω μέσα σ' έναν τόσο ταραγμένον καιρό και θα επιθυμούσα να σε ξαναφέρω κοντά στην ανθρώπινη αυτή τραγωδία, για ν' ακούσω, για μια ακόμα φορά, τι ενδιαφέροντα πράγματα θα είχες να μου ειπείς... Δεν ελπίζω πως θα μου απαντήσεις στο γράμμα μου. Εγώ όμως σου γράφω και θα σου ξαναγράψω ίσως, πάντοτε με την ελπίδα ότι θα θελήσεις κάποτε ν' απαντήσεις σ' ένα από τα πολλά γράμματά μου. Κι αυτό πρέπει να σου εξηγήσω ότι δεν το λέω τυχαία. Έχω ακούσει πως κάτι έχει αλλάξει σε σένα. Πώς; Από πότε; Γιατί; Αναρωτήθηκα μόνος μου. Κι αποφάσισα να σου γράψω πρώτος εγώ». Σου απαντώ λοιπόν αμέσως με την ίδια προθυμία και με την ίδια ψυχή που το έκανα πάντοτε. Θα μπορούσα να μη σου γράψω είτε από κούραση, είτε από απελπισία, είτε από αδιαφορία. Όμως, τίποτε απ' όλα αυτά δεν υπάρχει μέσα μου. Κι αν περιφρονούσα τη γιομάτη από ειλικρίνεια συγκίνηση ενός ανθρώπου, αυτό θα σήμαινε πως έκλεισα την πνευματική μου σελίδα, τη σελίδα που άνοιξα και την οποία θα την κλείσω βέβαια κάποτε βάζοντας από κάτω, χωρίς φόβο και χωρίς πάθος,

όπως λένε όταν ορκίζονται, την υπογραφή μου. Σ' αυτά τα χρόνια που ο πολιτισμός έχει αναλάβει τη διακωμώδηση της αλήθειας και τον εξευτελισμό του ανθρώπου, σ' αυτά τα χρόνια που το σίδερο και η φωτιά έχουν τον πρώτο λόγο στο γράψιμο της ιστορίας, η επάνοδος της συντροφιάς σου, η επανάληψη της φιλίας σου, που δε νομίζω πως είχε και ποτέ διακοπεί, παρ' όλο που, όπως καταλαβαίνω, οι ιδέες σου είναι διαφορετικές από τις δικές μου, αποτελεί μια χαρά, αποτελεί ένα ανθρώπινο σήμα, γιατί εκείνο που θαρρώ πως πρέπει να επιδιώξουμε εμείς που σκεφτόμαστε, είναι το να κατορθώσουμε να υπάρχουν, όσο γίνεται, λιγότεροι άνθρωποι που να είναι μεταξύ τους εχθροί. Οι άνθρωποι μπορεί να ξεκινάνε από διαφορετικές θέσεις. Αρκεί να συγκλίνουν στο ίδιο αντικείμενο. Σ' αυτό που κουρασθήκαμε να το ονομάζουμε *άνθρωπο*. Αρκεί, ουσιαστικά, να σκεφτόμαστε τη σωτηρία του κι αρκεί να 'χουμε τούτο σαν κανόνα. Η Γης δεν είναι ένα σταυροδρόμι φτιαγμένο για να διασταυρώνουνε την καταστροφική παρουσία τους οι μηχανές του πολέμου. Αυτό που

βαραίνει τη συνείδηση της ιστορίας πρέπει το συντομότερο να απαλλάξει τον κόσμο από το σκοτεινό βάρος του. Οι άνθρωποι που το πιστεύουν αυτό, μπορούν να καθίσουν στο ίδιο τραπέζι, να ζεστάνουν τα χέρια τους στην ίδια φωτιά, να κοιτάζουν τον ήλιο από το ίδιο παράθυρο. Γιατί στο βάθος είναι όλοι τους φίλοι του ίδιου πολιτισμού και ο πολιτισμός είναι ένας για όλους. Αρκεί να μας ενδιαφέρει όλους η υλική και η ηθική αποκατάσταση του ανθρώπου μέσα σ' έναν κόσμο ειρήνης. Ποτέ δεν μπόρεσα να ειπώ αυτή τη λέξη «Ειρήνη» χωρίς να νιώσω μεγάλη τρυφερότητα και μεγάλη ταραχή μέσα μου. Ίσως το ίδιο συμβαίνει και σε σένα. Ή καλύτερα, είμαι βέβαιος ότι το ίδιο συμβαίνει και σε σένα. Το ίδιο γιατί, εδώ, στην πατρίδα μας, που δεν είναι παρά ένα άθροισμα από ματωμένες πέτρες, η ουσία των λέξεων κάνει έναν παράξενο θόρυβο στις ψυχές μας. Ο θόρυβος αυτός ξυπνά ό,τι βαθύτερο έχουμε. Μας έκανε άξιους να διδάξουμε την αγάπη σ' όλο τον άλλο κόσμο. Ξέρουμε πια τι σημαίνει αγάπη. Μου γράφεις ακόμα στο γράμμα σου

πως «η πρόοδος της επιστήμης θα μπορούσε να πετύχει μια συσώρευση αγαθών τέτοια, που αναγκαστικά να επέλθει, σιγά σιγά, η υλική αποκατάσταση του κόσμου, χωρίς να 'χουμε ανάγκη από ιδέες που να συγκρούονται μεταξύ τους, από βίαιες ανατροπές, από αίμα, από υποδουλώσεις κι από ταπεινώσεις κάθε λογής...». Κι αυτό βέβαια δεν μπορεί να μου το γράφεις έτσι στην τύχη. Καταλαβαίνω! Αλλά θα πρέπει να σου γράψω αμέσως ότι είμαι κι εγώ ένας από κείνους που μισούν τους δογματισμούς. Η πίστη όπως και η αμφιβολία είναι έννοιες σχετικές όταν το αντικείμενο από το οποίο εξαρτιόνται μεταβάλλεται. Δεν ευθύνονται οι ιδέες αν η ιδιοποίηση και η στατικότητα τις καταργούν. Όλες οι ανθρωπιστικές ιδέες σε όλους τους καιρούς υπήρξαν καλές. Δεν ξεκινώ παρά μόνον από τη συνείδησή μου και στέκω πάντοτε με πολλή προσοχή μπροστά στη σοβαρότητα κάθε άποψης. Είναι λίγο αλαζονικό, αλλά μπορώ να το ειπώ, αφού έτσι το αισθάνομαι: προσπαθώ να βρω ένα σύμβολο ανεξαρτησίας και δεν μπορώ να βρω τίποτα τέτοιο που να μπορώ να το συγκρίνω με

τη συνείδησή μου. Εκείνο που πρέπει να ενδιαφέρει μια τελειοποιημένη συνείδηση δεν είναι η άποψη που θα φέρει την ανθρώπινη σωτηρία, αλλά η ίδια η σωτηρία. Αυτή ακριβώς η σωτηρία είναι κείνο που συντηρεί την ανησυχία μου, το ενδιαφέρον μου και τη λύπη μου. Παρακολουθώ την έφεση των ανθρώπων για το καλύτερο, όπου την ανακαλύπτω. Την παρακολουθώ μ' ένα ενδιαφέρον που φτάνει σχεδόν ώς το πάθος. Σου θυμίζω την έφεση αυτή που την είδαμε να κορυφώνεται στα χρόνια της Κατοχής και που μας έκαμε να νιώθουμε εκμηδενισμένοι μπροστά στην αυτοθυσία. Πολλές φορές μάλιστα πήγα να πιστέψω πως αυτό δεν είχε ξαναγίνει ποτέ στον κόσμο. Ένας λόγος ακόμα που αυτό γίνονταν στην Ελλάδα, σε μια γης ιερή, που άλλοτε παίρνει στη φαντασία μου το σχήμα ενός αρχαίου ναού κι άλλοτε το σχήμα μιας εκκλησίας, θεμελιωμένης βαθιά, πάνω στους βράχους των οροθετικών της γραμμών. Πώς φαντάστηκες λοιπόν πως θα με ξένιζε η άποψή σου; Ποιος είναι που δε θα δεχόταν την πιο απλή λύση, την πιο καλή, την πιο ανώδυνη για τους εξουθε-

νωμένους πια από τον πόνο ανθρώπους; Αρκεί να είναι μια λύση. Ποιος δεν είναι βέβαιος ότι η επιστήμη, αργά ή γρήγορα, θ' αρχίσει να γράφει το δεύτερο μέρος της ιστορίας του ανθρωπίνου όντος; Χαίρομαι κάθε γεγονός που μας φέρνει πιο κοντά σε τούτο το όνειρο. Το μάτι μου είναι ελεύθερο να ξεχωρίζει το καλό και το κακό πάνω στον κόσμο. Το ίδιο θα με συγκινούσαν η Δουνκέρκη και η Τουλώνα κι όταν ακόμα δε θα βρίσκονταν στη Γαλλία αλλά στις Ινδίες. Το ίδιο θα με συγκινούσε το Στάλινγκραντ κι όταν δε θα βρίσκοταν στη Ρωσία αλλά στην Αμερική. Όλοι μας περιμένουμε αυτόν που θα σηκώσει το σκοτάδι του φόβου από τον κόσμο. Όποιος κι αν είναι αυτός. Θα είχαμε κάμει ένα μεγάλο λάθος αν είχαμε σκεφτεί διαφορετικά. Έτσι, λοιπόν, αγαπητέ μου φίλε, ξεκίνησα όταν μπόρεσα να συλλάβω το δράμα του κόσμου. Έτσι μένω ακόμα. Με βρίσκεις εκεί που με άφησες. Στο ίδιο ακριβώς σημείο. Στο σημείο που έχει κανείς ολόκληρη τη θέα της τραγωδίας μπροστά του. Και, νά, ότι αυτό που μας ενδιαφέρει, στο βάθος, είναι το ίδιο. Είναι αυτό

το τραυματισμένο, το καταπροδομένο πλάσμα, ο άνθρωπος. Είμαστε κι οι δυο μας σκυμμένοι απάνω του και, σκέψου, δεν είχαμε τόσον καιρό ειδωθεί. Γι' αυτό είναι που σου 'γραψα και πιο πάνω ότι μπορούμε να κοιτάζουμε τον ήλιο από το ίδιο παράθυρο. Δεν πρέπει να ξεχνάει κανείς μας ότι πριν τέσσερα χρόνια έπεσε η πρώτη ατομική βόμβα στη Χιροσίμα.

Δεύτερο γράμμα

ΓΙΑ την καλή σου πίστη, έχω απόλυτα βεβαιωθεί. Πάντοτε άλλωστε πίστευα ότι οι περισσότεροι άνθρωποι δε διαφωνούν μεταξύ τους από κακή πίστη. Είναι πολλοί όμως εκείνοι που ενώ αισθάνονται την αλήθεια, ενώ τη γνωρίζουν, ωστόσο φοβούνται να την κοιτάξουν στα μάτια. Φοβούνται τη δύναμη που στέκεται από πάνω τους και που, κατά κανόνα, πολεμά την αλήθεια. Βαδίζουν με σκυμμένο πάντοτε το κεφάλι τους. Νομίζει κανείς πως έξω από τον εαυτό τους δε συμβαίνουν γεγονότα. Η ζωή τους κυριαρχείται και η βούλησή τους είναι αιχμάλωτη πάντα αυτού του αντιανθρώπινου φόβου. Η ελευθερία και η ηθική είναι δυο πράγματα που κατευθύνονται προς ένα ορισμένο μόνο σημείο.

Υπάρχει, θα μπορούσε να ειπεί κανείς, ένα είδος ελευθερίας, ένα είδος ηθικής. Άλλωστε το γνωρίζεις καλά. Δεν ήτανε ποτέ εύκολο να λέει κανείς την αλήθεια. Όσο γι' αυτό, μας έχουνε μιλήσει ήδη αρκετά οι σταυροί, οι φωτιές και τα δηλητήρια. Ύστερα, το να παραγγείλει κανείς την αλήθεια δεν είναι τίποτα. Το να σχεδιάσει και να εκφράσει κανείς μια ιδέα, επίσης δεν είναι τίποτα. Το να την επιβάλει και να την επιβάλει σωστά, αυτό είναι το άπαντο. Κι από την άποψη αυτή, εγώ τουλάχιστο, δεν πιστεύω πως έχω να προσθέσω τίποτα σπουδαίο στον κόσμο. Διάβασα με πολλή προσοχή και το δεύτερο γράμμα σου. Νομίζω πως ξεκινάς από μια βασική παρεξήγηση. Ούτε χάθηκα, ούτε και πρόκειται να χαθώ ποτέ μέσα στον όχλο. Δεν κατάλαβα άλλωστε καλά τι είναι κείνο που εννοείς λέγοντας όχλος. Υπάρχει όχλος που μπορεί να ισχυρίζεται ότι αντιπροσωπεύει το πνεύμα. Υπάρχει όχλος που μπορεί να ισχυρίζεται ότι αντιπροσωπεύει το Θεό. Υπάρχει όχλος που μπορεί να ισχυρίζεται ότι αντιπροσωπεύει την ηθική, τη νομιμότητα και την τάξη, κι υπάρχει όχλος